

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ЯК СПАДЩИНА ТОТАЛІТАРНОГО МИНУЛОГО

Особливості вітчизняної тіньової економіки переважно визначаються історичними засадами її становлення та розвитку за радянських часів. В умовах адміністративно-командної планової системи господарювання в колишньому СРСР тіньові відносини стали підґрунтям організованої злочинності та корупції. Відтоді виокремлюють три основні форми взаємопроникнення криміналу й економіки: фіктивна економіка, підпільна економіка, а також чорний ринок товарів і послуг [1, с. 115].

Функція фіктивної економіки полягала у виведенні матеріально-фінансових активів у тіньову сферу. Її існування стало дзеркальним відображенням планового виробництва. Псевдоекономічні відносини, пов'язані з протиправними формами привласнення, зароджувались як своєрідна надбудова над фіктивною економікою. У всьому різноманітті її виявів і форм існування фіктивна економіка сформувалася задовго до початку ринкових перетворень. Згодом вона якісно трансформувалась у закрити інфраструктуру легальних, напівлегальних і кримінальних зв'язків у межах окремих сфер виробництва, обігу чи розподілу матеріальних благ і послуг, суб'єкти якої переховувалися за системою офіційних господарських відносин, концентруючи частину незаконно здобутих коштів у руках неформальних лідерів.

Виявами підпільної економіки часів адміністративно-командної системи господарювання зазвичай вважають неформальну зайнятість населення щодо надання послуг, спекуляції дефіцитними товарами народного споживання, а також нелегальне виробництво таких товарів. На відміну від фіктивного господарювання, економічне підпілля виробляло й випускало до обігу реальну продукцію, що користувалась підвищеним попитом у споживачів. Аналіз підпільної економіки свідчить про наявність ретельно замаскованих зв'язків, що мали вигляд своєрідного трикутника. У його кутах були розташовані «цеховики» (керівники суб'єктів нелегальної підприємницької діяльності), авторитети організованої злочинності та представники місцевої партійно-господарської номенклатури.

Цей симбіоз породжував вибіркове ставлення влади до ділків тіньового бізнесу (іншими словами, під дію закону підпадали лише ті тіньовики, хто не належав до цієї схеми).

Організовані злочинні групи економічного спрямування, що почали формуватись за радянських часів, істотно відрізнялись від аналогічних утворень в інших країнах (сіцилійської мафії, американського злочинного синдикату «Коза-ностра», японського синдикату «Ягамуті-гумі») завдяки тому, що: по-перше, основні капітали організовані групи в радянський (а згодом – у пострадянський) період отримали внаслідок учинення розкрадань державного майна; по-друге, організована злочинність використовувала переважно державні економічні структури, зародилась у надрах соціалістичної планової системи господарювання, була підлегла бюрократії; по-третє, суб'єктами організованої злочинної діяльності у сфері економіки були службові й матеріально-відповідальні особи державних підприємств та організацій, які посідали певне становище в системі державної адміністративно-господарської вертикалі або мали горизонтальні корумповані зв'язки з керівниками партійно-господарської еліти регіонів [2, с. 514].

Відоме на той час зрощування «цеховиків» із криміналітетом та корупціонерами владно-управлінських структур, за оцінками аналітиків, призвело до формування якісно нового рівня економічної злочинності – організованого злочинного співтовариства [3, с. 170].

Формування нових передумов тінізації соціально-економічних відносин у країнах СНД, зокрема в Україні, стало можливим у межах реалізації курсу на перебудову та під час подальшого розпаду СРСР. Головним завданням тіньовиків стало стрімке накопичення первинного капіталу, яке відбувалось у такій послідовності.

Перший етап. Створення наприкінці 1980-х років структур під виглядом центрів «науково-технічного розвитку творчості молоді». Саме зі створенням таких центрів, яким дозволяли зовнішньоекономічну діяльність і здійснення валютних операцій, розпочалась неофіційна приватизація коштів комсомолу та КПРС. Звідти зазначені ресурси «перекачувались» у новостворені кооперативи (цей сектор було монополізовано партійно-комсомольською номенклатурою).

Другий етап. Штучне створення різноманітних дефіцитів. Наприклад, загальновідома кампанія щодо боротьби

з пияцтвом та алкоголізмом 1985 року, за найбільш загальними оцінками, призвела до втрат у легальній економіці на суму близько 40 млрд руб. Кошти ж, одержані за рахунок самогоноваріння, спекуляції, виробництва алкогольного фальсифікату потрапляли в тіньову економіку.

Третій етап. Ідеться про випуск так званих акцій підприємств та акцій трудових колективів за умов акумуляції коштів адміністраціями підприємств. Прийняття законів «Про кооперацію» та «Про індивідуальну трудову діяльність» (1986) надало можливість тіньовикам частково легалізувати кримінальні капітали, а урядовцям владно-управлінської ієрархії – перетворитись на ділків господарської сфери. Аналогічні процеси кінця 1980-х років були характерні й для України.

Четвертий етап. Навколо державних підприємств з'явилися численні кооперативи, на рахунки яких перераховували кошти державного бюджету у вигляді пільгових кредитів, оплати фіктивних робіт і послуг, унаслідок чого виникла система неплатежів. На початку 1990-х років руйнуються традиційні господарські зв'язки на території колишнього СРСР. Після прийняття закону, який запровадив підприємницьку діяльність (1991), систему відносин власності, що сформувалась де-факто, було закріплено юридично.

П'ятий етап. Упродовж 1991–1992 років відбувається активне розміщення значних обсягів цінних паперів створеними комерційними підприємствами. З'явилися так звані товарні біржі (фактично – торгівельні посередники), організовані у формі акціонерних товариств, які залучали до своїх фондів кошти юридичних осіб за рахунок продажу акцій. Очікування значних спекулятивних прибутків від участі в товарних біржах призвело до виникнення ажіотажного попиту на акції, ціни на які зростали. Становлення банківської системи також потребувало збільшення статутних капіталів банків за рахунок відкритого продажу цінних паперів.

Шостий етап. Цей період означений безпрецедентною передачею та розподіленням власності (відомий багатьом період «загальної ваучеризації»). З введенням в обіг ваучера (приватизаційного майнового сертифікату) ринок цінних паперів набув масового характеру. Потреба реалізації одержаних від держави сертифікатів змусила широкі верстви населення вести спекулятивні ігри на стихійному й незахищеному фондовому ринку. На цьому етапі виникли

шахрайські схеми експропріації особистих заощаджень громадян численними фінансово-інвестиційними компаніями, що діяли способом «фінансових пірамід». Завдана ними шкода громадянам становить близько 160 млн доларів США. Кількість потерпілих у цей період, за різними оцінками, становила 3–10 млн осіб. Найчастіше шахрайство передбачало заздалегідь удавані угоди позики, трасту, страхування, а також продаж акцій та імітацію емісії цінних паперів без грошового забезпечення [4, с. 10].

Поступово й динамічно розвивались тіньові процеси у фінансовій сфері. Після розпаду СРСР 1991 року адміністративний контроль утратив впливовість, а різні форми економічного контролю почали з'являтися в Україні лише із середини 1990-х років. Саме в цей період злочинність у фінансовій сфері сягнула найбільших темпів зростання. За офіційними даними, протягом 1996–2005 років середньорічні темпи зростання обсягів тіньового обігу збільшились до 55 %, що значно перевищили поріг, за яким тіньова економіка починає набувати ознак самостійного чинника, що дезорганізує господарську систему [5].

Проблема функціонування тіньової економіки в Україні залишається нагальною та є багатоаспектною. Тіньовий сектор істотно впливає на всі сфери економічної діяльності, соціальні процеси, детермінуючи економічну злочинність. Тіньовій економіці як складному соціально-економічному явищу притаманні системні властивості. Зростання тіньового сектору неминуче призводить до більш глибокого проникнення корупції в офіційні правовідносини, зумовлює розширення спектру контролю за прибутковими галузями економіки з боку злочинних організацій. На певному етапі такого проникнення виникає унікальна структура господарювання, яка живиться інфляцією, нееквівалентним обміном результатів праці між суб'єктами ринку, перерозподілом і захопленням чужої власності, постійним зuboжінням більшості населення. Ця структура здатна перетворювати корупцію на «тіньові принципи» підприємництва.

Список використаних джерел

1. Чернявський С. С. Тіньова економіка як підґрунтя організованої економічної злочинності в Україні: аспекти співвідношення / С. С. Чернявський // Науковий вісник

Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 113–126.

2. Макарова Н. Н. Бандформирования всех стран мира / Н. Н. Макарова. – Минск : Литература, 1997. – 640 с.

3. Овчинский В. С. Источники и развитие организованной преступности в России / В. С. Овчинский // Основы борьбы с организованной преступностью. – М., 1996. – 320 с.

4. Черней В. В. Вплив тіньової економіки на рівень економічної злочинності в Україні / В. В. Черней // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 6 (85). – С. 8–15.

5. Тіньова економіка – одна з найбільших проблем // Урядовий кур'єр. – 16 лют. 2005 р. – № 29. – С. 2.

Чубенко А. Г. – доктор юридичних наук, професор, директор ДНЗ післядипломної освіти «Навчально-методичний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з питань фінансового моніторингу у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму»

НАЦІОНАЛЬНЕ АГЕНТСТВО УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, ОДЕРЖАНИМИ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ: СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Боротьбу з корупцією та її наслідками в нашій державі проводять на високому законодавчому рівні. Однією з останніх антикорупційних законодавчих новацій стало прийняття Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів».

Відповідно до зазначеного Закону, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Національне агентство) має статус центрального органу виконавчої влади, що